

Sławomir Zabraniak

Dekanat Szadkowski i jego dziekani w latach 1660–1763

Biuletyn Szadkowski 13, 45-64

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Ks. Sławomir ZABRANIAK*

DEKANAT SZADKOWSKI I JEGO DZIEKANI W LATACH 1660–1763

WSTĘP

Metropolię w Polsce utworzono na synodzie rzymskim w 999 r. za pontyfikatu papieża Sylwestra II. Wtedy także przyjęto zaproponowany przez księcia polskiego Bolesława Chrobrego projekt podziału kraju na diecezje. Ostateczne zorganizowanie polskiej prowincji kościelnej i ustalenie jej granic nastąpiło w 1000 r. na zjeździe w Gnieźnie. Obok istniejącej od 968 r. diecezji z siedzibą w Poznaniu powstały archidiecezja gnieźnieńska i trzy diecezje: krakowska, wrocławska i łobżeska. Metropolita gnieźnieńskim został brat św. Wojciecha, bł. Gaudenty¹. Trudno określić jednoznacznie ówczesne granice diecezji polskich. Uczeni wysuwają różne hipotezy w tej kwestii².

W okresie średniowiecza archidiecezja gnieźnieńska została podzielona na mniejsze jednostki administracyjne zwane archidiakonatami. Na początku XVI w. było ich osiem: gnieźnieński, kaliski, kurzelowski, uniejowski, łęczycki, łowicki i kamieński oraz *territorium vielunense ad instar archidiaconatus*. Taki podział utrzymał się aż do początku XIX w.³ Archidiakonaty były podzielone na mniejsze jednostki terytorialne zwane dekanatami. Składały się one z kilku lub nawet dwudziestu kilku parafii. W archidiakonacie uniejowskim dość wcześnie

* Ks. dr hab. Sławomir Zabraniak, adiunkt, Zakład Historii Nowożytnej Instytutu Historii, Wydział Socjologiczno-Historyczny, Uniwersytet Rzeszowski, 35-310 Rzeszów, ul. Rejtana 16c.

¹ G. Labuda, *Szkice historyczne X–XI wieku. Z dziejów organizacji Kościoła w Polsce we wczesnym średniowieczu*, Poznań 2004, s. 172–179; R. Michałowski, *Początki arcybiskupstwa gnieźnieńskiego*, [w:] *1000 lat Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, red. J. Strzelczyk, J. Górny, Gniezno 2000, s. 29–32, 38–39; B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968–1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej: ABMK) 1969, t. 18, s. 320–321; W. Abraham, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, Poznań 1962, s. 129.

² W. Abraham, *Organizacja Kościoła...*, s. 130; J. Nowacki, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, t. 1, Poznań 1965, s. 44, 48; J. Natanson-Leski, *Rozwój terytorialny Polski od czasów najdawniejszych do okresu przebudowy państwa w latach 1569–1572*, Warszawa 1954, s. 25.

³ B. Kumor, *Granice...*, s. 329.

wprowadzono podział na mniejsze jednostki administracyjne. Już na początku XVI w. wyliczono tam cztery dekanaty: uniejowski, szadkowski, warcki i brzeźnicki. Dekanat uniejowski obejmował wtedy 23 parafie, warcki 18, szadkowski 19, a brzeźnicki 30 parafii⁴. Pod koniec XVI w. lub na początku XVII w. podzieleno dekanat brzeźnicki. Wydzielono z niego dekanat z siedzibą w Radomsku. W latach 1635–1636 obejmował on 15 parafii⁵. Szósty dekanat, lutomierski, został wydzielony z dekanatu uniejowskiego przed 1747 r. Na początku lat sześćdziesiątych XVIII w. w jego skład wchodziło 10 parafii⁶ (ryc. 1–2).

W okresie nowożytnym parafie stanowiły podstawowe ośrodki duszpasterskie. Obejmowano tą nazwą okręgi duszpasterskie o określonym terytorium, którego mieszkańcy byli zobowiązani do korzystania z posługi duszpasterskiej wyznaczonego duchownego rezydującego przy konkretnym kościele⁷. Na przestrzeni wieków uformował się zespół uprawnień proboszczowskich zarówno duszpasterskich, jak i gospodarczych, zwanych *iura parochialia*, i tzw. przymus parafialny, czyli obowiązek zwracania się wiernych po określone posługi religijne jedynie do własnego proboszcza⁸.

Parafie różniły się pod względem wielkości i źródeł finansowania. Uposażenie parafialne stanowiło własność miejscowego kościoła i było przeznaczone na cele i utrzymanie duchowieństwa. Składało się ono na ogół z gwarantowanych źródeł dochodu, m.in. w formie ziemi, z reguły jednego–dwóch łanów, opłat z targów, młynów, mostów, karczem, sądów, dziesięcin i innych⁹.

PODZIAŁ ADMINISTRACYJNY DEKANATU SZADKOWSKIEGO

Dekanat szadkowski obejmował obszar ok. 1680 km² i był największą jednostką administracyjną w archidiecezji uniejowskiej. W 1720 r. wyliczono w nim 24 parafie, 2 filie w Kaszewicach i Rzekcie i 3 kościoły szpitalne: w Szadku, Gro-

⁴ M. Różański, *Rozwój sieci parafialnej w archidiecezji uniejowskiej od „Liber beneficiorum” do 1795 r.*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2000, t. 9, s. 287; T. Silnicki, *Organizacja archidiecezji w Polsce*, Lwów 1927, s. 101; J. Łaski, *Liber beneficiorum archidiecezji gnieźnieńskiej*, t. 1, wyd. J. Łukowski, Poznań 1881, s. 336.

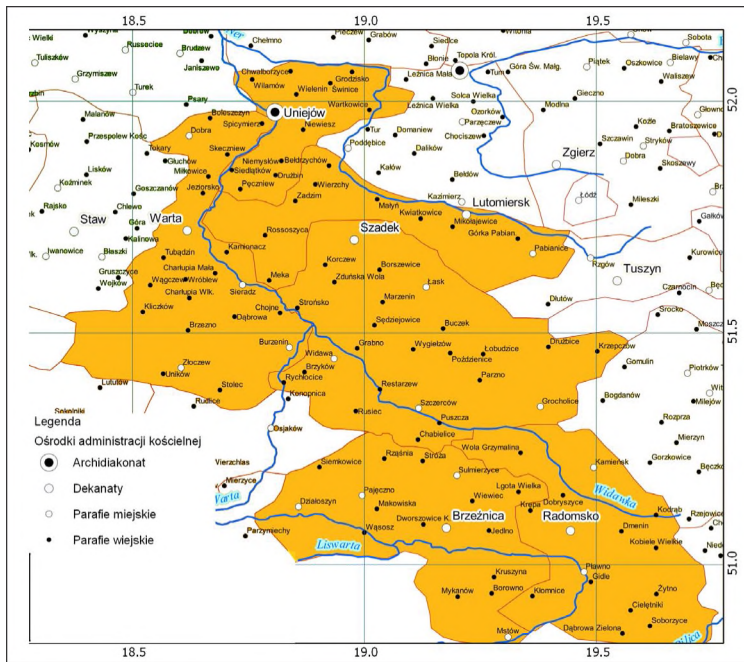
⁵ Archiwum Diecezjalne we Włocławku (dalej: ADWł), sygn. AAG Wiz. 5, s. 115–157; M. Różański, *Rozwój sieci parafialnej...*, s. 287; tenże, *Szkoły parafialne w XVI–XVIII wieku w archidiecezji uniejowskiej*, Łódź 2003, s. 24–25.

⁶ M. Różański, *Kościelna przynależność administracyjna ziem diecezji łódzkiej*, ABMK 1998, t. 70, s. 346; ADWł, sygn. AAG A. Kons. Uniej. 4 (1747), s. 367; sygn. AAG Wiz. 59, s. 117–222.

⁷ M. N[owodworski], *Parafia*, [w:] *Encyklopedia kościelna* (dalej: Ekośc.), t. 18, Warszawa 1892, s. 200.

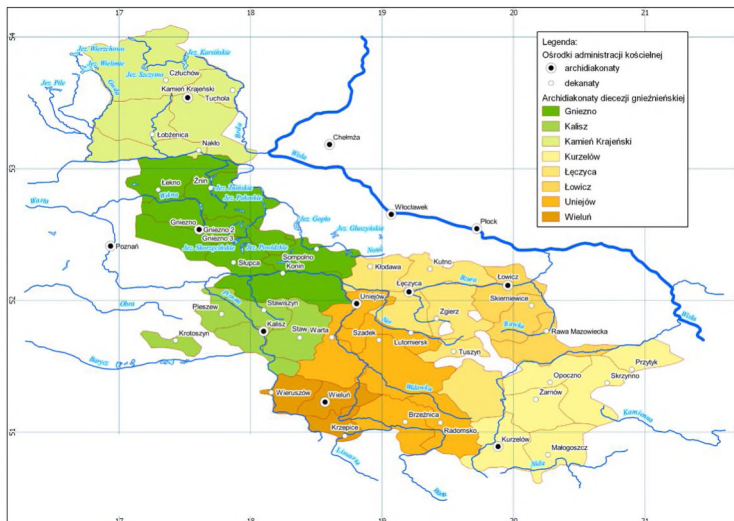
⁸ W. Wójcik, *Ze studiów nad synodami polskimi*, Lublin 1982, s. 33, 52.

⁹ J. Rybczyk, *Beneficjum*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Lublin 1989 (dodruk), kol. 262–263; W. Wójcik, *Ze studiów...*, s. 53–54.

Ryc. 1. Archidiecezja uniejowska

Źródło: S. Litak, *Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku*, Lublin 2006

Ryc. 2. Archidiecezje diecezji gnieźnieńskiej w XVIII wieku

Źródło: opracowanie F. Faluszczyka na podstawie: S. Litak, *Atlas Kościoła... oraz tenże, Kościół łaciński w Rzeczypospolitej około 1772 roku. Struktury administracyjne*, Lublin 1996

cholicach i Widawie¹⁰. Na początku lat siedemdziesiątych XVIII w. w dekanacie funkcjonowało 25 parafii, utworzono bowiem nową parafię w Zduńskiej Woli; średnio na jedną przypadało ok. 67–70 km² powierzchni¹¹.

STRUKTURA ETNICZNA I WYZNANIOWA MIESZKAŃCÓW DEKANATU

Po potopie szwedzkim nastąpiły duże zmiany w strukturze wyznaniowej i etnicznej ludności na terenie archidiaconatu uniejowskiego. Ogromną większość ówczesnych mieszkańców tego obszaru stanowili Polacy i katolicy. Powoli, ale systematycznie wzrastała liczba Żydów. Na tym terenie powstawały nowe skupiska tej ludności, a stare się powiększały. Ich liczebność wzrosła kilkakrotnie w XVIII w., zwłaszcza w miastach prywatnych. Liczni Żydzi zamieszkiwali w latach sześćdziesiątych XVIII w. m.in. w Pławnie – 22, Żytnie – 34, Przyrowie – 63, Lutomierniku – 404, Łasku – 891, Burzeninie – 84, Szadku – 17, Widawie – 166, Złoczewie – 25 i innych miejscowościach¹². Nawet w niewielkich wioskach odnotowywano ich obecność w czasie wizytacji kanonicznych. Z reguły byli tam karczmarzami lub dzierżawcami gorzelni i browarów.

Skład etniczny i liczebność mieszkańców w dekanacie szadkowskim, bez parafii Łask, obrazuje tab. 1.

Tablica 1. Ludność parafii dekanatu szadkowskiego w świetle wizytacji z lat 1683 – ok. 1763

Parafia/filia	1683	1712	1729	ok. 1763
Borszewice	600 S	ok. 500 P	ok. 300 P	ok. 500 P, Żydzi w browarach szlacheckich
Brzyków	ok. 300 S	300 S	ok. 150 P	300 S, 5 Żydów w browarach szlacheckich i paulińskim

¹⁰ *Ordo et numerus ecclesiarum Archidioecesis Gnesnensis*, [w:] *Constitutiones Synodi Archidioecesis Gnesnensis sub [...] D. Stanislao in Słupow Szembek [...] Lovicii Anno Domini MDCCXX Die XXVI Augusti Celebratae*, Varsaviae [b.r.w.], k. S₃–S_{4v}; S. Litak, *Kościół łaciński w Rzeczypospolitej około 1772 roku. Struktury administracyjne*, Lublin 1996, s. 62.

¹¹ S. Litak, *Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku*, Lublin 2006, s. 86–87.

¹² Z. Guldon, J. Wijaczka, *Żydzi wśród chrześcijan w miastach wielkopolskich w okresie przedrozbiorowym*, „Nasza Przeszłość” 1993, t. 79, s. 176–177, 193–194; ADWł, sygn. AAG Wiz. 59, s. 1–1233.

Parafia/filia	1683	1712	1729	ok. 1763
Buczek	1500 S	1500 S	1200 P	ok. 700 S, Żydzi w browarach
Chabielice	b.d.	b.d.	ok. 150 P	245 S
Drużbice	1500 S	b.d.	ok. 800 P	ok. 1200 P, Żydzi w browarach szlacheckich
Grabno	400 S	450 S	ok. 500 P	666 S, Żydzi w browarach szlacheckich
miasto Grocholice	b.d.	1500 S	ok. 800 P	852 S, 2 Żydów w browarach w Belchatowie i Zawadach
Kaszewice, filia Parzna	250 S	b.d.	450 P	b.d.
Korczów	608 S	600 P	ok. 1000 P	320 S, 2 Żydów dzierżawców w Korczowie i Stęszycach
Krzepców	800 S	500 S	ok. 700 P	ok. 700 P, Żydzi w browarach szlacheckich w Krzepczowie i Wdowinie
Łobudzice	800 S	1000 S	ok. 700 P	ok. 700 S, 4 Żydów dzierżawców w browarach szlacheckich
Marzenin	1000 S	ok. 1500 S, Żyd arendarz	ok. 1200 P	ok. 1000 S, Żydzi w browarach
Osiny/ Puszcza	300 S	120 S	b.d.	ok. 100 P
Parzno	1028 S	1200 S, w Mikorzycach dzierżawca kalwinista	ok. 1000 P	b.d.
Późdenice	80 S	60 P	ok. 40 P	ok. 70 P

Tablica 1 (cd.)

Parafia/filia	1683	1712	1729	ok. 1763
Restarzew	ok. 800 S	ok. 600 S	ok. 600 P	800 S, Żydzi w browarach szlacheckich: w Sarnowie, Chociwiu i Dubiach
Rusiec	500 S	700 S	ok. 600 P	ponad 900 S, 2 Żydów dzierżawców browarów
Rychłocice	200 S	150 P	b.d.	kalwiniści: dziedzic Nekanda Trepka z żoną
Sędziejowice	250 S	280 P	ok. 400 P	ok. 400 S, Żydzi
Strońsko	500 S	700 P	ok. 1100 P	1890 S, 4 Żydów w browarach szlacheckich
miasto Szadek	2500 S	b.d.	ok. 600 P	ok. 1500 S
miasto Szczerców	507 S	b.d.	ok. 300 P	644 S
miasto Widawa	ok. 1000 S	b.d.	ok. 1000 P	ok. 1000 S, 15 rodzin żydowskich w mieście i w browarach szlacheckich
Wygiełzów	800 S	450 S	ok. 400 P	ok. 800 P, 5 Żydów dzierżawców w browarach szlacheckich

Objaśnienia: P – liczba parafian; S – liczba osób przystępujących do spowiedzi; b.d. – brak danych.

Źródło: ADWł, sygn. AAG Wiz. 8; sygn. AAG Wiz. 9; sygn. AAG Wiz. 13; sygn. AAG Wiz. 59.

Na podstawie akt wizytacyjnych z omawianego okresu można stwierdzić, że w latach 1683–1763 nastąpił spadek ludności katolickiej w parafiach dekanatu szadkowskiego. Tylko nieliczne z nich odnotowały przyrost demograficzny. Znacznie zaś wzrósł odsetek ludności żydowskiej. Na taki stan rzeczy wpływały różne czynniki. Od drugiej połowy XVII w. do połowy XVIII w. zaludnienie Wielkopolski, w tym także archidiekanatu uniejowskiego, nie wykazywało większych zmian. Nawiedzające te tereny wojny i zarazy kilkakrotnie wyludniały znaczne

obszary. Wzrastająca nędza ludności pańszczyźnianej była także przyczyną dużej śmiertelności, zwłaszcza wśród dzieci. Co trzecie dziecko umierało przed osiągnięciem pierwszego roku życia, co drugie przeżywało zaledwie do 10 roku życia. Ponadto wiele kobiet umierało w czasie połogów. Prawdopodobnie tylko ok. 25% ludności żyło dłużej niż 30 lat¹³.

Duży spadek liczby ludności nastąpił w latach wojny północnej (1700–1721). Wiele ofiar pochłonęły w tym czasie także epidemie towarzyszące działaniom zbrojnym. Dziesiątkowały one ludność szczególnie w latach 1708–1713. Według niektórych autorów, w wyniku walk i ich następstw śmierć poniosło wówczas ok. 400 tys. mieszkańców Rzeczypospolitej¹⁴.

Kolejne klęski spadły na ludność Wielkopolski w 1716 r., w czasie konfederacji tarnogrodzkiej. Walki zbrojne i ich konsekwencje odcisnęły swe piętno na mieszkańcach, przyczyniając się do obniżenia zaludnienia. Dopiero od lat dwudziestych XVIII w. rozpoczął się powolny przyrost liczby ludności¹⁵.

Walki toczone o polski tron w latach 1733–1735 miały wpływ na ponowne zmniejszenie się populacji mieszkańców Wielkopolski. Kolejne klęski nawiedziły tę dzielnicę w latach wojny siedmioletniej (1756–1763). Przechodzące wówczas wojska rosyjskie i pruskie pustoszyły miasta i wsie. W niektórych regionach dochodziło nawet do ich całkowitego wyludnienia¹⁶.

Od połowy XVII w. do połowy XVIII w. ludność Wielkopolski doświadczała także skutków klęsk elementarnych i ich następstw – głodu i zarazy. Według badaczy, epidemie nawiedzały Wielkopolskę w tym okresie w sumie przez 35 lat. Liczne informacje o sytuacji lokalnej zawarto w kronikach kościelnych i księgach parafialnych. Susze, powodzie, pomór zwierząt i głód pojawiały się regularnie

¹³ I. Gieysztorowa, *Ludność*, [w:] *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 r.*, t. 1: A–N, red. A. Mączak, Warszawa 1981, s. 433; też, *Badania nad historią zaludnienia Polski*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” (dalej: KHKM) 1963, t. 11, nr 3–4, s. 539, 547–548; W. Rusiński, *W dobie upadku gospodarczego (1655–1793)*, [w:] *Dzieje wsi wielkopolskiej*, red. W. Rusiński, Poznań 1959, s. 71; E. Vielrose, *Ludność Polski od X do XVIII wieku*, KHKM 1957, t. 5, nr 1, s. 19–20.

¹⁴ *Okres do 1795 r.*, oprac. A. Wyczański, C. Kukło, [w:] *Historia Polski w liczbach. Ludność. Terytorium*, red. A. Jezierski, Warszawa 1994, s. 23; I. Gieysztorowa, *Ludność...*, s. 432; też, *Badania...*, s. 542; C. Kukło, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa 2009, s. 212; A. Mączak, *Upadek gospodarczy po wojnach szwedzkich*, [w:] B. Zientara, A. Mączak, I. Ihnatowicz, Z. Landau, *Dzieje gospodarcze Polski do roku 1939*, wyd. 2, Warszawa 1973, s. 257; J. Gierowski, *Między saskim absolutyzmem a złotą wolnością. Z dziejów wewnętrznych Rzeczypospolitej w latach 1712–1715*, Wrocław 1953, s. 9–16.

¹⁵ W. Rusiński, *W dobie...*, s. 70–71; tenże, *Rozwój gospodarczy ziem polskich w zarysie*, Warszawa 1963, s. 112; tenże, *Gospodarka w dobie regresu*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, t. 1: *Do roku 1793*, red. J. Topolski, Poznań 1979, s. 714; I. Gieysztorowa, *Badania...*, s. 547.

¹⁶ W. Dworzaczek, *Wobec wojen śląskich i wojny siedmioletniej. Walki stronnictw*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, t. 1: *Do roku 1793*, red. J. Topolski, Poznań 1969, s. 859–862; W. Rusiński, *W dobie...*, s. 71; G. Wąs, *Dzieje Śląska od 1526 do 1806 roku*, [w:] M. Czapliński, E. Kaszuba, G. Wąs, R. Żerelik, *Historia Śląska*, Wrocław 2002, s. 187–191, 195–197, 228–231.

w wielu regionach¹⁷. W parafiach Zyгры, Wąglczew i Szadek zaraza zbierała żniwo jeszcze na początku 1712 r.¹⁸

Wspomniane czynniki – wojny, zarazy i zubożenie ludności – doprowadziły do zmian w składzie społeczno-zawodowym oraz wyznaniowym i etnicznym populacji Wielkopolski. Dotknęły one także terenów archidiaconatu uniejowskiego i należącego do niego dekanatu szadkowskiego. Oddziaływały również na życie religijne mieszkańców tamtejszych parafii.

KWALIFIKACJE I UPRAWNIENIA DZIEKANÓW

Na czele dekanatów stali dziekani. Mianował ich początkowo ordynariusz w porozumieniu z archidiaconami. Takie zalecenie obowiązywało w Kościele w Rzeczypospolitej od synodu prowincji gnieźnieńskiej zwołanego przez prymasa Jana Wężyka w 1634 r.¹⁹ Jednak zapewne już w drugiej połowie XVII w. zmniejszył się wpływ archidiaconów na nominację dziekanów. Mianował ich ordynariusz i jemu też podlegali dziekani²⁰. Rola dziekanów wzrastała w ciągu wieków. Od połowy XVII w., kiedy zanikły regularne wizytacje parafii przeprowadzane przez archidiaconów i oficjałów, na diakonach spoczywała odpowiedzialność za stan duszpasterstwa parafialnego i poziom moralny duchowieństwa²¹.

¹⁷ W. Rusiński, *W dobie...*, s. 71; tenże, *Gospodarka...*, s. 714; A. Karpiński, *W walce z niewidzialnym wrogiem. Epidemie chorób zakaźnych w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku i ich następstwa demograficzne, społeczno-ekonomiczne i polityczne*, Warszawa 2000, s. 311; G. Adamczewska, *Chłopskie najścia na dwory w Sieradzkim w początkach XVIII w.*, „Rocznik Łódzki” 1964, t. 9 (12), s. 242; Archiwum Bernardynek w Wieluniu, brak sygn. *Druga księga Kroniki SS. Bernardynek wieluńskich* (maszynopis), s. 61–64, 88, 85, 107, 110; Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej (dalej: AACz), sygn. KM 1167, k. 129.

¹⁸ ADWł, sygn. AAG Wiz. 9, s. 126, 238, 475.

¹⁹ *Acta et constitutiones synodi provincialis gnesnensis in Ecclesia Collegiata S. Joannis Baptistae Varsaviae, die Luna XIII Mensis Novembris, in duobus sequentibus, Anno M.DC.XXXIV, Celebratae*, [w:] I. Subera, *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich. Wybór tekstów ze zbioru Jana Wężyka z r. 1761*, Warszawa 1981, s. 324; *Synodus provincialis sub Illustrissimo et Reverendissimo Domino D. Joanne Wężyk, Dei et Apostolicae Sedis Gratia Archiepiscopo Gnesnensi, Legato Nato, regni Poloniae Primate, et Primo Principe Varsaviae Anno Domini, Millesimo, Sexcentesimo, Trigesimo, Quarto, Die decimatertia, mensis Novembris Celebrata* in Officina Andreae Petricovij, S. R. M. Typographi Anno Domini, M.DC.XXXVI, [w:] *Constitutiones Synodorum Metropolitanæ Ecclesiae Gnesnensis Provincialium Autoritate Synodi Provincialis Gembicinae per Deputatos recognitae iussu vero et opera Illustrissimi et Reverendissimi Domini D. Ioannis Wężyk Dei et Apostolicae Sedis Gratia Archiepiscopi Gnesnensis L.N.R.P.P editae*, reimpressae Cracoviae 1761 (dalej: *Synodus 1628*), k. C_{2v}; M. Przybyłko, *Urząd dziekana w polskim ustawodawstwie synodalnym XVIII w.*, „Prawo Kanoniczne” 1966, t. 9, nr 1–2, s. 138; Z. Ch[odyński], *Dziedkan*, [w:] Ekość., t. 4, Warszawa 1874, s. 457.

²⁰ M. Przybyłko, *Urząd dziekana...*, s. 138–139.

²¹ M. Jabłoński, *Teoria duszpasterstwa (wiek XVI–XVIII)*, [w:] *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 1: *Od odrodzenia do oświecenia*, cz. 1: *Teologia humanistyczna*, red. M. Rehowicz, Lublin 1975, s. 345.

Dziekanem mógł zostać kapłan mający odpowiednie kwalifikacje moralne i prawne oraz posiadający beneficjum kościelne²² na terenie dekanatu, choć nie zawsze rygorystycznie przestrzegano tego ostatniego wymogu. Kandydat na dziekana musiał cechować się przede wszystkim dobrym i szlachetnym charakterem²³. Dobór dziekanów wskazywał, że starano się zachowywać wyznaczone kryteria. Biskup Franciszek Kraszkowski wizytujący w 1728 r. parafię Droszew, której proboszczem był dziekan ks. Błażej Świętkiewicz, zalecał m.in., że *pierwszy musi być dobrym przykładem dla innych proboszczów w promowaniu kultu Bożego, w duszpasterstwie, w ozdobie i porządku kościoła, w cnotach, ma zwoływać kongregacje dekanalne, poprawiać w obyczajach, wizytować proboszczów w dekanacie, prowadzić akta kongregacji dekanalnych*²⁴.

Prymas Władysław Łubieński w liście z 1761 r. określił wyraźnie oczekiwania wobec dziekanów. Pisał, że dziekan powinien być prawdziwie pobożny, wierny i posłuszny biskupowi, gorliwy oraz pilny w wykonywaniu poleceń władzy diecezjalnej²⁵.

Kandydat obejmował urząd dziekana po złożeniu przepisanej prawem przysięgi i otrzymaniu dokumentu wyliczającego jego obowiązki. Zobowiązywał się do wiernego spełniania powinności dziekańskich. Należało do nich m.in. informowanie ordynariusza o nadużyciach i występkach księży, troska o testamenty księży, wizytowanie parafii, odprawianie kongregacji dekanalnych i czuwanie nad obyczajami duchownych w dekanacie. Ponadto dziekan nie powinien kierować się nienawiścią ani chciwością w spełnianiu swoich obowiązków²⁶.

Dziekan był przede wszystkim doradcą ordynariusza, znającym najlepiej lokalne warunki. Troszczył się, by duchowni nosili tonsurę i szaty duchowne, by rezydowali przy swoich kościołach i wypełniali obowiązki duszpasterskie. On wprowadzał, czyli instalował księży, którzy otrzymali instytucję, na beneficja i spisywał wówczas inwentarz kościelny²⁷.

Ordynariusz zasięgał u dziekana informacji na temat mienia kościelnego. Pytał go nie tylko o stan kościołów i innych budowli, ale także korzystał z jego wiedzy przed wydaniem zezwolenia na zmiany w stanie posiadania parafii. Dziekan musiał więc znać swój dekanat – jego granice, parafie, liczbę kościołów, kaplic i ich wezwania. Musiał wiedzieć, jakie miejscowości należały do poszczególnych

²² J. Rybczyk, *Beneficjum...*, kol. 262; A. S[otkiewicz], *Beneficjum*, [w:] Ekośc., t. 2, Warszawa 1873, s. 162. Beneficjum – urząd kościelny dający prawo pobierania stałych dochodów z nim związanych.

²³ M. Przybyłko, *Urząd dziekana...*, s. 141.

²⁴ ADWł, sygn. AAG Wiz. 14, s. 62.

²⁵ W. Łubieński, *List Pasterski do Owieczek Archidiecezyi Metropolitalney Gnieźnieńskiej tak w Duchownym iako i Swieckim Stanie będących*, Łowicz 1761, k. L_{3v}–L₄.

²⁶ M. Przybyłko, *Urząd dziekana...*, s. 146; Z. Ch[odyński], *Dziekan...*, s. 457.

²⁷ M. Przybyłko, *Urząd dziekana...*, s. 147; tenże, *Urząd dziekana w polskim ustawodawstwie synodalnym XVIII w.*, cz. 2, „Prawo Kanoniczne” 1976, t. 19, nr 1–2, s. 205–206, 228; ADWł, sygn. AAG A. Kons. Wiel. 11 (1673), s. 193; 11 (1685), s. 827.

parafii i czyją były własnością, ilu miały mieszkańców, a wśród nich katolików, i jacy duchowni pracowali w dekanacie²⁸.

Głównym sposobem poznania i kontroli życia duchownych dekanatu przez dziekana były kongregacje dekanalne, wizytacje i indywidualne interwencje. W archidiecezji gnieźnieńskiej zgodnie z prawodawstwem kościelnym kongregacje odbywano dwa razy w roku. Początkowo uczestniczyli w nich nie tylko proboszczowie, komendarze i wikariusze, ale także nauczyciele i kantorzy parafialni. Z czasem zrezygnowano z udziału w nich świeckich pracowników parafii. Na synodzie gnieźnieńskim w 1720 r. polecono organizować kongregacje w maju i październiku. Miały one potrójny cel: ascetyczny, moralny i naukowy. Pierwszy osiągnąć, odpowiadając nabożeństwa, drugi – poprzez refleksję nad życiem i obyczajami każdego z duchownych, a ostatni – przez dysputy naukowo-praktyczne²⁹.

Ponadto dziekan był z urzędu rozjemcą w sprawach spornych z terenu swego dekanatu. Miał obowiązek interweniować w sporach między proboszczem i innymi kapłanami, służbą kościelną, jego krewnymi i domownikami, osobami mieszkającymi w szpitalu i parafianami³⁰. Mógł jednak rozstrzygać tylko sprawy mniejszej wagi: niewielkie szkody i krzywdy, pożyczki, depozyty, należności za wykonaną pracę, pensje, kłótnie, zniewagi słowne, zaniedbania w obowiązkach, zmuszanie podwładnych i podopiecznych do robót trudnych i nadobowiązkowych i jakiegokolwiek niedokładności w rachunkach i wykazach. Powinien po ojcowsku

²⁸ M. Przybyłko, *Urząd dziekana...*, s. 171; tenże, *Urząd dziekana...*, cz. 2, s. 203; S. Nasiorowski, „List Pasterski” kard. Bernarda Maciejowskiego, Lublin 1992, s. 187; *Acta et constitutiones synodi gnesnensis provinciae 1628* (Bernardus Maciejowski), [w:] I. Subera, *Synody prowincjonalne...*, s. 308 (dalej: Bernardus Maciejowski); *Synodus Provincialis Gnesnensis Provinciae sub Illustrissimo et Reverendissimo D. Ioanne Węzyk Dei et Apostolicae Sedis Gratia Archiepiscopo Gnesnensi, Legato Nato, Regni Poloniae Primate, Primoque Principe, Petricoviae Anno Dni Millesimo Sexcentesimo Vigesimo octavo Die vigesima secunda mensis Maii celebrata*, Cracoviae in Officina Andreae Petricovij, S. R. M. Typographi Anno Domini, M.DC.XXIX, [w:] *Constitutiones Synodorum Metropolitanae Ecclesiae Gnesnensis Provincialium Autoritate Synodi Provincialis Gembicinae per Deputatos recognitae iussu vero et opera Illustrissimi et Reverendissimi Domini D. Ioannis Węzyk Dei et Apostolicae Sedis Gratia Archiepiscopi Gnesnensis L.N.R.P.P. editae*, reimpresae Cracoviae 1761, k. H₃; *Decretales summorum pontificum pro Regno Poloniae et constitutiones synodorum provincialium et dioecesanarum Regni eiusdem ad summam collectae cum annotationibus, declarationibus, admonitionibus et additionibus ex historia, iure ecclesiastico universalis et iure civili Regni [...] editae*, t. 1, ed. Z. Chodyński, E. Likowski, Posnaniae 1882, s. 152 (dalej: *Decretales*); W. Łubieński, *List Pasterski do Owieczek...*, k. L₄–M_v.

²⁹ S. Wysocki, *O kongregacjach dekanalnych w dawnej Polsce. Studium z prawa kościelnego polskiego*, Lwów 1906, s. 12, 46–48; Z. Chodyński, *Kongregacje dekanalne*, [w:] Ekośc., t. 10, Warszawa 1877, s. 623–624; *Constitutionum synodaliū provinciae gnesnen*, [w:] I. Subera, *Synody prowincjonalne...*, s. 156; *Decretales*, t. 1, s. 152, 154, 173; W. Łubieński, *List Pasterski do Owieczek...*, k. M_{4v}–N₃; *Constitutiones Synodi Archidioecesis Gnesnensis sub [...] Stanislao in Słupow Szembek [...] Łovicii Anno Domini MDCCXX [...] celebratae*, Varsaviae b.r.w., k. O_{r-v}; ADWł, sygn. AAG Wiz. 22, s. 25; sygn. AAG Wiz. 25, s. 9–10; sygn. AAG Wiz. 48, s. 15.

³⁰ M. Przybyłko, *Urząd dziekana...*, cz. 2, s. 223–224, 226–227; W. Łubieński, *List Pasterski do Owieczek...*, k. L_{4v}, M₂–M_{3v}.

wysłuchać skłóconych, sumiennie wszystko rozważyć i polubownie rozstrzygnąć. Jeśli sporu nie udało się rozwiązać na drodze kompromisu, dziekan miał obowiązek skierować sprawę do ordynariusza lub wikariusza generalnego³¹. Wzmianki o takiej działalności dziekanów można odnaleźć w aktach konsystorskich i wizytacyjnych³².

Dziekani często występowali także jako członkowie komisji delegowanej przez oficjała do przeprowadzenia śledztwa na miejscu popełnienia przestępstwa. Takie informacje odnotowywano w aktach konsystorskich³³.

Do obowiązków dziekańskich należało kontrolowanie ksiąg metrykalnych podczas kongregacji i wizytacji dekanalnych. Po ich sprawdzeniu składali w nich swoje podpisy. Świadczenia takiej działalności widnieją w księgach parafialnych³⁴. Dziekani dbali również o zatwierdzenie i wypełnienie testamentów zarówno księży, jak i osób świeckich. W konsystorzach³⁵ często występowali w takich rolach³⁶.

Dziekani z urzędu wizytowali też podległe sobie dekanaty. Czynili to na polecenie władz zwierzchnich³⁷. Zachowane akta wizytacji dziekańskich i wpisy do ksiąg metrykalnych potwierdzają ich aktywność na tym polu³⁸.

Ponadto dziekan miał obowiązek przesyłania i przechowywania pism wydawanych przez kurię biskupią. Powinien także rozprawdzać nadesłane albo podjęte stamtąd pisma. Na pierwszym miejscu dotyczyło to akt synodalnych. Dziekan musiał zadbać, by każdy ksiądz w dekanacie dysponował własnym egzemplrzem

³¹ M. Przybyłko, *Urząd dziekana...*, s. 173–174; *Decretales*, t. 1, s. 162.

³² ADWł, sygn. AAG A. Kons. Kaliskiego 59 (1756), k. 105v. Ks. Marcin Panecki, mansjonarz w Skalmierzycach, 5 listopada 1756 r. został oskarżony m.in. o lekceważenie upomnień ojcowskich dziekana.

³³ ADWł, sygn. AAG A. Kons. Kaliskiego 38 (1663), k. 114; 38 (1664), k. 188; sygn. AAG A. Kons. Kaliskiego 41 (1680), k. 17v–18, 35–35v; sygn. AAG A. Kons. Kaliskiego 49 (1712), k. 29v; sygn. AAG A. Kons. Kaliskiego 52 (1714), k. 16v–18; sygn. AAG A. Kons. Kaliskiego 59 (1756), k. 22v–23.

³⁴ W. Łubieński, *List Pasterski do Owieczek...*, k. E_v–E₂, N₂; AACz, sygn. KM 204, s. 111; sygn. KM 205, s. 10, 32, 55, 90; sygn. KM 408, s. 31; sygn. KM 1151, s. 20–21, 47, 51.

³⁵ P. Hemperek, *Oficjalat okręgowy w Lublinie XV–XVIII w. Studium z dziejów organizacji i kompetencji sądownictwa kościelnego*, Lublin 1974, s. 26. Pojęciem *konsystorz* określano siedzibę sądu oficjała, jego trybunał i kancelarię.

³⁶ W. Łubieński, *List Pasterski do Owieczek...*, k. M; ADWł, sygn. AAG A. Kons. Kaliskiego 42 (1689), k. 25v; sygn. AAG A. Kons. Kaliskiego 43 (1693), k. 114; 117v; sygn. AAG A. Kons. Kaliskiego 49 (1712), k. 23r–v; sygn. AAG A. Kons. Wiel. 8 (1672), s. 25, 33; sygn. AAG A. Kons. Wiel. 11 (1668), s. 15; sygn. AAG A. Kons. Wiel. 17 (1735), k. 9; sygn. AAG Wiz. 45, s. 23–24; sygn. AAG Wiz. 49, s. 62.

³⁷ J. Sawicki, *Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne*, t. 5: *Synody archidiecezji gnieźnieńskiej i ich statuty*, Warszawa 1950, s. 232; W. Łubieński, *List Pasterski do Owieczek...*, k. L₄; *Constitutiones Synodi Archidioecesis Gnesnensis...*, k. O_{2r-v}.

³⁸ ADWł, sygn. AAG Wiz. 16; sygn. AAG Wiz. 22; sygn. AAG Wiz. 25; sygn. AAG Wiz. 35; sygn. AAG Wiz. 37; sygn. AAG Wiz. 39; sygn. AAG Wiz. 41; sygn. AAG Wiz. 45; sygn. AAG Wiz. 46; sygn. AAG Wiz. 48; sygn. AAG Wiz. 49; sygn. AAG Wiz. 50; sygn. AAG Wiz. 51; AACz, sygn. KM 204, s. 142–143; sygn. KM 205, s. 55, 90.

statutów synodalnych podpisanym przez biskupa i opatrzonym jego pieczęcią. Kolejnymi pismami były: listy pasterskie, okólniki władzy kościelnej, pisma urzędowe, polecenia, zarządzenia, obwieszczenia, edykty, cyrkularze i inne³⁹.

Do dziekana należało również wydawanie opinii o kandydacie na beneficjum kościelne, przede wszystkim na wikariaty. On także orzekał, czy w jakiejś placówce był potrzebny kolejny kapłan i czy istniały środki na jego utrzymanie i odpowiednie zakwaterowanie⁴⁰. Miał też prawo rozstrzygać wszelkie spory między *prowizorem* – osobą, która zobowiązywała się zapewnić przyjmującemu święcenia wyższe konkretne źródła utrzymania, a *prowizem* – kandydatem do święceń subdiakonatu⁴¹.

W dekanacie dziekan był z zasady spowiednikiem księży. Do pomocy w posłudze konfesjonału wybierano mu jeszcze dwóch lub trzech kapłanów. On sam spowiadał się u jednego z proboszczów. W praktyce nie zachowywano jednak rygorystycznie tych zaleceń. W aktach wizytacji często odnotowywano informacje o spowiednikach księży. W ich wyborze była duża dowolność, zwłaszcza w XVIII w. Często spowiadano się u zakonników lub księży z sąsiedztwa. Dziekan dbał o to, by księża przystępowali regularnie do tego sakramentu. Otrzymywali oni pisemne zaświadczenie o odbytej spowiedzi, które potem przedstawiali na kongregacjach dekanalnych i podczas wizytacji⁴².

Diekan podawał także do wiadomości księży nazwiska egzaminatorów, przed którymi należało zdać egzamin z zagadnień prawno-moralnych. Otrzymanie upoważnienia do spowiadania, zwanego aprobatą, wydawanego z reguły na okres jednego roku, było uzależnione od wyniku tego egzaminu. Dziekan otrzymywał również upoważnienie do rozgrzeszania z rezerwatów biskupich⁴³. Z tego tytułu był więc uprzywilejowanym penitencjarzem w dekanacie⁴⁴.

W gestii dziekana leżało udzielanie wiernym dyspens od spoczynku świątecznego. Jemu też zastrzeżono przywilej święcenia paramentów kościelnych. Dzie-

³⁹ M. Przybyłko, *Urząd dziekana...*, s. 184–187; *Bernardus Maciejowski*, s. 309; *Synodus 1628*, k. Ir–v; S. Nasiorowski, „*List Pasterski*”..., s. 189.

⁴⁰ S. Nasiorowski, „*List Pasterski*”..., s. 191; M. Przybyłko, *Urząd dziekana...*, s. 156; *Bernardus Maciejowski*, s. 284; *Synodus 1628*, k. D.

⁴¹ M. Przybyłko, *Urząd dziekana...*, s. 157; W. Łubieński, *List Pasterski do Owieczek...*, k. H_{2v}.

⁴² M. Przybyłko, *Urząd dziekana...*, s. 164–166; Z. Ch[odyński], *Diekan...*, s. 458; *Decretales*, t. 1, s. 170–171; W. Łubieński, *List Pasterski do Owieczek...*, k. M_{3v}–M_{4v}; *Constitutiones Synodi Archidioecesis Gnesnensis...*, k. O_v–O₂; Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie (dalej: AAG), A. Cons., sygn. E 52, k. 105v; sygn. E 22b, s. 336, 357, 781. Np. ks. Tomasz Modrzewski, proboszcz w Kretkowie, spowiadał się u proboszcza w Szymanowicach, zaś ks. Bartłomiej Faferkowski – u reformatów w Choczcu.

⁴³ L. Orzeł, *Rezerwaty w sakramencie pokuty w świetle kościelnego ustawodawstwa synodalnego w Polsce przedrozbiorowej*, „*Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*” 1968, t. 1, s. 67. Rezerwatem biskupim określa się zarezerwowane biskupowi prawo rozgrzeszania wiernych z określonych wykroczeń.

⁴⁴ M. Przybyłko, *Urząd dziekana...*, s. 166, 168.

kan miał prawo poświęcić szaty liturgiczne, bieliznę kielichową i przybory ołtarzowe⁴⁵.

Na terenie dekanatu otrzymał on prawo przyjmowania innowierców do łączności z Kościołem. Ordynariusze stawiali jednak warunek, by przyjmowani byli osobami świeckimi. Należało tego dokonać w formie liturgicznej przepisanej w *Rytuale rzymskim*⁴⁶.

W archidiecezji gnieźnieńskiej dziekan dysponował pieczęcią urzędową, którą po złożeniu własnego podpisu potwierdzał ważniejsze pisma wychodzące z kancelarii parafialnych. Składały się na nie wyciągi z ksiąg metrykalnych wymagane do święceń, odpisy metrykalne do władz państwowych lub miejskich, protokoły różnych czynności dziekańskich typu wizytacje czy kongregacje dekanalne. W 1761 r. prymas Władysław Łubieński zobowiązał także dziekana do podpisania i zaopatrzenia pieczęcią świadectwa moralności wystawionego kandydatowi do święceń przez proboszcza po wygłoszeniu odpowiednich zapowiedzi z ambony⁴⁷.

Do obowiązków dziekańskich należało również przypominanie duchownym i wiernym praw obowiązujących w archidiecezji oraz ich wyjaśnianie. Dziekan miał dopilnować, by zbiory praw i inne dokumenty były przechowywane w parafiach, a ich zalecenia przestrzegane. Powinien upominać i karać zaniedbujących się w obowiązkach duszpasterskich i w spełnianiu zaleceń władzy diecezjalnej. Wzmianki o takich działaniach można odnaleźć w aktach konsystorskich i wizytacjach, w ustępach opisujących życie i obyczaje duchowieństwa⁴⁸.

Dziekan towarzyszył także biskupowi lub archidiaconowi w czasie wizytacji dekanatu. Miał bowiem dołożyć starań i wpłynąć na proboszczów, by poczynili przygotowania na przyjęcie wizytatora. Sam udzielał wizytatorowi potrzebnych wyjaśnień na temat stanu materialnego parafii, sposobu życia i postępowania duchownych oraz służby kościelnej. Po wizytacji był zobowiązany czuwać nad wypełnieniem zaleceń wizytatora przez duszpasterzy⁴⁹.

Z urzędu dziekan uczestniczył w kongregacjach dziekanów zwoływanych przez ordynariusza i w synodzie diecezjalnym. Miał też przygotować z tej okazji spis wszystkich kościołów w dekanacie z podaniem informacji o ich konsekracji lub jej braku i aktualnej obsadzie beneficjów z imiennym wykazem duchownych⁵⁰.

⁴⁵ Tamże, s. 169–170.

⁴⁶ Tamże, s. 174.

⁴⁷ Tamże, s. 151–152, 174–175; W. Łubieński, *List Pasterski do Owieczek...*, k. H.

⁴⁸ M. Przybyłko, *Urząd dziekana...*, s. 190–192; Z. Ch[odyński], *Dziekan...*, s. 457–458; W. Łubieński, *List Pasterski do Owieczek...*, k. B–B_{3v}, C₃–C₄; np. ADWł, sygn. AAG Wiz. 7.

⁴⁹ M. Przybyłko, *Urząd dziekana...*, s. 194–195; Z. Ch[odyński], *Dziekan...*, s. 458; *Decretales*, t. 1, s. 165; *Bernardus Maciejowski*, s. 308; *Synodus 1628*, k. Ir–v; S. Nasiorowski, „*List Pasterski*”..., s. 189; W. Łubieński, *List Pasterski do Owieczek...*, k. L₄.

⁵⁰ M. Przybyłko, *Urząd dziekana...*, s. 196, 198–199; *Constitutiones Synodi Archidioecesis Gnesnensis...*, k. A₄.

DZIEKANI DEKANATU SZADKOWSKIEGO

Nazwiska dziekanów dekanatu szadkowskiego pojawiają się na kartach ksiąg konsystorza uniejowskiego, w aktach wizytacyjnych i w księgach metrykalnych, w których widnieją ich podpisy. Na ogół informacje o nich są szczątkowe i rozproszone w różnych źródłach.

Jednym z pierwszych znanych dziekanów po potopie szwedzkim był **ks. Mateusz Maciej Duczałkowicz**. Pełnił tę funkcję w 1683 r.⁵¹, można jednak przyjąć, że sprawował ją przez dłuższy czas. Urodził się ok. 1630 r. Święcenia kapłańskie przyjął 19 września 1654 r. w kolegiacie łowickiej. Początkowo był komendarem, a w 1659 r. z prezenty Widawskich i Gabriela Trzcńskiego został instytuowany na probostwo w Widawie⁵². W tym samym roku, 13 grudnia udzielił prowizji na wikariat klerykowi Wojciechowi Podgórnemu⁵³. Był bakałarzem artium i filozofii oraz prawdopodobnie wychowankiem Akademii Krakowskiej i wykładowcą w szkole w Widawie, która funkcjonowała jako kolonia akademicka. Jako duszpasterz w Widawie 5 grudnia 1659 r. udzielił prowizji na tamtejszy wikariat Marcinowi Chwiłczewskiemu, bakałarzowi artium i filozofii, profesorowi kolonii akademickiej w tym mieście, klerykowi mniejszych święceń. W kontrakcie zobowiązał się wypłacać mu 80 florenów. Akt wpisano do ksiąg konsystorza wieluńskiego w styczniu 1660 r.⁵⁴ Dzięki niemu święcenia kapłańskie otrzymał także ks. Paweł Brożynowic, któremu udzielił prowizji na wikariat do Widawy. Był on później proboszczem w Świniach⁵⁵.

Na początku XVIII w. jako dziekan szadkowski występował **ks. Andrzej Chamerski**. Jego podpis widniał w aktach konsystorza uniejowskiego w 1709 r.⁵⁶ Pochodził on z diecezji krakowskiej – urodził się ok. 1662 r. w Lubartowie (dawniej Lewartów). Od miejsca urodzenia otrzymał nazwisko Lewartoviensis, ale występował także jako Chamerski. Został wyświęcony przez biskupa krakowskiego Jana Małachowskiego w sobotę po św. Mateuszu, 28 września 1689 r. Z prezenty Adama i Marianny z Chomic Oleskich otrzymał prebendę pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w kaplicy we wsi Kociszew należącej do parafii Łabudzice. Objął ją zgodnie z przepisami prawa kanonicznego 11 grudnia 1690 r. Następnie z prezenty Konstancji Teofilii z Zapolskich Walewskiej, stolnikowej sieradzkiej, 7 listopada 1696 r. został także instytuowany na probostwo w Buczku. Jeszcze w 1712 r. łączył te dwa beneficja⁵⁷. Zmarł zapewne przed

⁵¹ ADWł, sygn. AAG Wiz. 8, s. 163.

⁵² ADWł, sygn. AAG A. Kons. Wiel. 8 (1659), s. 221; sygn. AAG Wiz. 8, s. 144.

⁵³ ADWł, sygn. AAG A. Kons. Wiel. 8 (1659), s. 218.

⁵⁴ ADWł, sygn. AAG A. Kons. Wiel. 8 (1660), s. 228.

⁵⁵ ADWł, sygn. AAG Wiz. 8, s. 12.

⁵⁶ ADWł, sygn. A. Kons. Uniej. 3b (1709), k. 56.

⁵⁷ ADWł, sygn. AAG Wiz. 9, s. 422–423, 428, 430.

czerwcem 1716 r., gdyż wtedy w Buczku nastąpił już nowy proboszcz – ks. Michał Kietliński⁵⁸, a w Kociszewie nowy kapelan – ks. Maciej Pilszecki⁵⁹.

W 1712 r. dziekanem szadkowskim był **ks. Andrzej Wyszyński**. Święcenia kapłańskie przyjął 22 grudnia 1696 r. z rąk biskupa Konstantego Zielińskiego, wówczas sufragana gnieźnieńskiego. Z prezenty Zygmunta Walewskiego, starosty warckiego, dziedzica wsi i kolatora kościoła, 13 czerwca 1696 r. został instytuowany na probostwo w Ruścu. Aktu jego instytucji kanonicznej, czyli nadania beneficjatu władzy duchownej i wszelkich praw związanych z beneficjum, dokonał w Wieluniu ks. Jakub Gralewski, oficjał wieluński. Ks. Wyszyński cieszył się dobrą opinią wśród sąsiednich proboszczów i ludu, dbał o duszpasterstwo⁶⁰.

W 1729 r. dziekanem był **ks. Jan Kuciński**, proboszcz w Grocholicach, instytuowany przez prymasa Stanisława Szembeka. Wizytator zarzucał mu jednak brak lektury ascetycznej i kazuistycznej mimo gorliwości duszpasterskiej⁶¹.

Ks. Jan (Józef Błażej) Krempski, prepozyt w Widawie, dziekanem został w 1741 r.⁶² W 1729 r. wizytator zapisał, że prepozyturę objął z prezenty Wilhelma, księcia z Schleyben, wojewodzica inflanckiego, i Justyny z Pstrokońskich, wojewódówny brzeskiej, kujawskiej, oraz Tomasza z Domania i Katarzyny z Malskich Domanieskich, małżonków, starostów szczurowieckich, a także Piotra Wężyka, miecznikowicza dobrzyńskiego, patronów i kolatorów kościoła. Posiadał aprobatę, czyli pozwolenie na spowiadanie. Nie utrzymywał jednak wtedy wikariuszy i korzystał z pomocy bernardynów, których klasztor znajdował się w tym mieście. Jako proboszcz ks. Krempski cieszył się dobrą opinią. Żył przykładnie, spowiadał się regularnie, często odprawiał msze święte i dbał o kult Boży. Uważano go za kapłana dbającego o duszpasterstwo. Warto dodać, że uzyskał tytuł doktora filozofii na Akademii Krakowskiej⁶³.

Ks. Rafał Jarnowski, proboszcz w Ruścu, był kolejnym dziekanem szadkowskim. W 1759 r. przeprowadził wizytację dekanatu z polecenia prymasa Władysława Łubieńskiego⁶⁴. Urodził się ok. 1702 r. 17 września 1732 r., w wieku 30 lat wstąpił do seminarium w Gnieźnie, polecany przez kapitułę gnieźnieńską⁶⁵. W październiku tego samego roku uczestniczył w pięciodniowych rekolekcjach dla seminarzystów⁶⁶. Wszystkich stopni święceń udzielił mu biskup Józef Trzcziński, sufra-

⁵⁸ ADWł, sygn. AAG Wiz. 13, k. 130.

⁵⁹ Tamże, k. 134v.

⁶⁰ ADWł, sygn. AAG Wiz. 9, s. 347.

⁶¹ ADWł, sygn. AAG Wiz. 13, k. 143v–144.

⁶² ADWł, sygn. A. Kons. Uniej. 4 (1741), s. 79.

⁶³ ADWł, sygn. AAG Wiz. 13, k. 175.

⁶⁴ ADWł, sygn. AAG Wiz. 41, s. 1.

⁶⁵ AAG A. Sem., sygn. 1, k. 12v.

⁶⁶ Archiwum Księży Misjonarzy w Krakowie, Domy Zgromadzenia, Gniezno, sygn. 5: *Catalogus exercitandorum seu eorum qui recollectiones absolverunt in Seminario Gniesnensi ab anno 1731*, s. 2.

gan gnieźnieński. 14 grudnia 1732 r. otrzymał pierwszą tonsurę i cztery mniejsze święcenia w katedrze gnieźnieńskiej. Święcenia subdiakonu przyjął 21 czerwca 1733 r. w kolegiacie w Łowiczu, a diakonatu w katedrze w Gnieźnie trzy dni później, 24 czerwca. W tym samym roku w kolegiacie łowickiej uzyskał święcenia kapłańskie. Jego tytułem do święceń wyższych był wikariat w Osjakowie⁶⁷. W tej parafii pełnił obowiązki mansjonarza-wikariusza⁶⁸. Jednak w 1735 r. za zaniedbania w duszpasterstwie w Osjakowie został skazany przez oficjała wieluńskiego na karę zapłacenia 5 grzywien na budowę domu poprawy i dwutygodniowe rekolekcje w kolegiacie wieluńskiej⁶⁹. W 1740 r. został instytuowany na probostwo w Ruścu. Około 1763 r. zapisano, że był dziekanem kolegiaty łaskiej, szlachcicem i pochodził z terenów archidiecezji gnieźnieńskiej. Z tytułu posiadania dziekanii łaskiej połączonej z inkorporowanym do niej beneficjum parafialnym w Restarzewie miał dyspensę z Rzymu na kumulację beneficjów⁷⁰. W 1758 r. objął parafię Restarzew, ale w niej nie rezydował. Utrzymywał tam natomiast wikariusza, ks. Wojciecha Smorzyńskiego, który w 1730 r. w kaplicy zamkowej w Łowiczu został wyświęcony przez prymasa Teodora Potockiego⁷¹.

Dziekanami w dekanacie szadkowskim z reguły zostawali proboszczowie większych parafii, cieszący się szacunkiem księży oraz zaufaniem ordynariusza. Najczęściej byli nimi starsi kapłani z długoletnim stażem duszpasterskim. Dziekanstwo wiązało się na ogół z prepozyturą w Widawie i probostwem w Ruścu.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej (AACz), Księgi Metrykalne (KM): sygn. KM204; sygn. KM 205; sygn. KM 408; sygn. KM 1151; sygn. KM 1167.

Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie (AAG):

Acta Capituli Gnesnensis (A. Cap.), sygn. B 80.

Acta Consistorii Gnesnensis (A. Cons.), Visitationes (E): sygn. E 22b; sygn. E 52.

Archiwum Prymasowskiego Wyższego Seminarium Duchownego w Gnieźnie (A. Sem.), sygn. 1.

Archiwum Diecezjalne we Włocławku (ADWł), Archiwum Archidiecezji Gnieźnieńskiej (AAG):

Wizytacje (Wiz.): sygn. AAG Wiz. 5; sygn. AAG Wiz. 7; sygn. AAG Wiz. 8; sygn. AAG Wiz. 9; sygn. AAG Wiz. 13; sygn. AAG Wiz. 14; sygn. AAG Wiz. 16; sygn. AAG Wiz. 22;

⁶⁷ AAG A. Cap. sygn. B 80, k. 4, 9v–10, 11v.

⁶⁸ ADWł, sygn. AAG A. Kons. Wiel. 17 (1735), k. 4v; sygn. AAG Wiz. 16, s. 52.

⁶⁹ ADWł, sygn. AAG A. Kons. Wiel. 17 (1735), k. 13v.

⁷⁰ ADWł, sygn. AAG Wiz. 59, s. 623–624.

⁷¹ Tamże, s. 740.

- sygn. AAG Wiz. 25; sygn. AAG Wiz. 35; sygn. AAG Wiz. 37; sygn. AAG Wiz. 39; sygn. AAG Wiz. 41; sygn. AAG Wiz. 45; sygn. AAG Wiz. 46; sygn. AAG Wiz. 48; sygn. AAG Wiz. 49; sygn. AAG Wiz. 50; sygn. AAG Wiz. 51; sygn. AAG Wiz. 59.
- Akta Konsystorza Kaliskiego (A. Kons. Kaliskiego): sygn. AAG A. Kons. Kaliskiego 3; sygn. AAG A. Kons. Kaliskiego 41; sygn. AAG A. Kons. Kaliskiego 42; sygn. AAG A. Kons. Kaliskiego 43; sygn. AAG A. Kons. Kaliskiego 49; sygn. AAG A. Kons. Kaliskiego 52; sygn. AAG A. Kons. Kaliskiego 59.
- Akta Konsystorza Uniejowskiego (A. Kons. Uniej.): sygn. A. Kons. Uniej. 3b; sygn. A. Kons. Uniej. 4.
- Akta Konsystorza Wieluńskiego (A. Kons. Wiel.): sygn. AAG A. Kons. Wiel. 8; sygn. AAG A. Kons. Wiel. 11; sygn. AAG A. Kons. Wiel. 17.
- Archiwum Bernardynek w Wieluniu: brak sygn. *Druga księga Kroniki SS. Bernardynek wieluńskich* (maszynopis).
- Archiwum Księży Misjonarzy w Krakowie, Domy Zgromadzenia, Gniezno, sygn. 5: *Catalogus exercitandorum seu eorum qui recollectiones absoluerunt in Seminario Gnesnensi ab anno 1731.*

Źródła drukowane

- Acta et constitutiones synodi gnesnensis provinciae 1628* (Bernardus Maciejowski), [w:] I. Subera, *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich. Wybór tekstów ze zbioru Jana Wężyka z r. 1761*, Warszawa 1981, s. 277–317.
- Acta et constitutiones synodi provincialis gnesnensis in Ecclesia Collegiata S. Joannis Baptistae Varsaviae, die Luna XIII Mensis Novembris, in duobus sequentibus, Anno M.DC.XXXIV, Celebratae*, [w:] I. Subera, *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich. Wybór tekstów ze zbioru Jana Wężyka z r. 1761*, Warszawa 1981, s. 318–325.
- Constitutiones Synodi Archidioecesis Gnesnensis sub [...] Stanislao in Słupow Szembek [...] Lovicii Anno Domini MDCCXX [...] celebratae*, Varsaviae b.r.w.
- Constitutionum synodalium provinciae gnesnen*, [w:] I. Subera, *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich. Wybór tekstów ze zbioru Jana Wężyka z r. 1761*, Warszawa 1981, s. 146–261.
- Decretales summorum pontificum pro Regno Poloniae et constitutiones synodorum provincialium et dioecesanarum Regni eiusdem ad summam collectae cum annotationibus, declarationibus, admonitionibus et additionibus ex historia, iure ecclesiastico universali et iure civili Regni [...] editae*, t. 1, ed. Z. Chodyński, E. Likowski, Poseniae 1882.
- Ordo et numerus ecclesiarum Archidioecesis Gnesnensis*, [w:] *Constitutiones Synodi Archidioecesis Gnesnensis sub [...] D. Stanislao in Słupow Szembek [...] Lovicii Anno Domini MDCCXX Die XXVI Augusti Celebratae*, Varsaviae [b.r.w.].
- Synodus Provincialis Gnesnensis Provinciae sub Illustrissimo et Reverendissimo D. Ioanne Wężyk Dei et Apostolicae Sedis Gratia Archiepiscopo Gnesnensi, Legato Nato, Regni Poloniae Primate, Primoque Principe, Petricoviae Anno Dni Millesimo Sexcentesimo Vigesimo octavo Die vigesima secunda mensis Maii celebrata*, Cracoviae in Officina Andreae Petricovij, S. R. M. Typographi Anno Domini, M.DC.XXXIX, [w:] *Constitutiones Synodorum Metropolitanae Ecclesiae Gnesnensis Provincialium Autoritate Syno-*

di Provincialis Gembicinae per Deputatos recognitae iussu vero et opera Illustrissimi et Reverendissimi Domini D. Ioannis Węzyk Dei et Apostolicae Sedis Gratia Archiepiscopi Gnesnensis L.N.R.P.P. editae, reimpressae Cracoviae 1761.

Synodus provincialis sub Illustrissimo et Reverendissimo Domino D. Joanne Węzyk, Dei et Apostolicae Sedis Gratia Archiepiscopo Gnesnensi, Legato Nato, regni Poloniae Primate, et Primo Principe Varsaviae Anno Domini, Millesimo, Sexcentesimo, Trigesimo, Quarto, Die decimatertia, mensis Novembris Celebrata, Cracoviae in Officina Andreae Petricovij, S. R. M. Typographi Anno Domini, M.DC.XXXVI, [w:] Constitutiones Synodorum Metropolitanae Ecclesiae Gnesnensis Provincialium Autoritate Synodi Provincialis Gembicinae per Deputatos recognitae iussu vero et opera Illustrissimi et Reverendissimi Domini D. Ioannis Węzyk Dei et Apostolicae Sedis Gratia Archiepiscopi Gnesnensis L.N.R.P.P. editae, reimpressae Cracoviae 1761.

Opracowania

- Abraham W., *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, Poznań 1962.
- Adamczewska G., *Chłopskie najścia na dwory w Sieradzkim w początkach XVIII w.*, „Rocznik Łódzki” 1964, t. 9 (12), s. 235–248.
- Ch[odyński] Z., *Dziekan*, [w:] *Encyklopedia kościelna*, t. 4, Warszawa 1874, s. 452–464.
- Ch[odyński] Z., *Kongregacje dekanalne*, [w:] *Encyklopedia kościelna*, t. 10, Warszawa 1877, s. 623–635.
- Dworzaczek W., *Wobec wojen śląskich i wojny siedmioletniej. Walki stronnictw*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, t. 1: *Do roku 1793*, red. J. Topolski, Poznań 1969, s. 859–862.
- Gierowski J., *Między saskim absolutyzmem a złotą wolnością. Z dziejów wewnętrznych Rzeczypospolitej w latach 1712–1715*, Wrocław 1953.
- Gieysztorowa I., *Badania nad historią zaludnienia Polski*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1963, t. 11, nr 3–4, s. 523–558.
- Gieysztorowa I., *Ludność*, [w:] *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 r.*, t. 1: *A–N*, red. A. Mączak, Warszawa 1981, s. 429–441.
- Guldon Z., Wijaczka J., *Żydzi wśród chrześcijan w miastach wielkopolskich w okresie przedrozbiorowym*, „Nasza Przeszość” 1993, t. 79, s. 176–177, 193–194.
- Hemperek P., *Oficjalat okręgowy w Lublinie XV–XVIII w. Studium z dziejów organizacji i kompetencji sądownictwa kościelnego*, Lublin 1974.
- Jabłoński M., *Teoria duszpasterstwa (wiek XVI–XVIII)*, [w:] *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 1: *Od odrodzenia do oświecenia*, cz. 1: *Teologia humanistyczna*, red. M. Rechowicz, Lublin 1975, s. 307–359.
- Karpiński A., *W walce z niewidzialnym wrogiem. Epidemie chorób zakaźnych w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku i ich następstwa demograficzne, społeczno-ekonomiczne i polityczne*, Warszawa 2000.
- Kuklo C., *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa 2009.
- Kumor B., *Granice metropolii i diecezji polskich (968–1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1969, t. 18, s. 289–352.
- Labuda G., *Szkice historyczne X–XI wieku. Z dziejów organizacji Kościoła w Polsce wczesnym średniowieczu*, Poznań 2004.
- Litak S., *Atlas Kościoła tacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku*, Lublin 2006.

- Litak S., *Kościół łaciński w Rzeczypospolitej około 1772 roku. Struktury administracyjne*, Lublin 1996.
- Łaski J., *Liber beneficiorum archidiecezji gnieźnieńskiej*, t. 1, wyd. J. Łukowski, Poznań 1881.
- Łubieński W., *List Pasterski do Owieczek Archidiecezji Metropolitalney Gnieźnieńskiej tak w Duchownym iako i Swieckim Stanie będących*, Łowicz 1761.
- Mączak A., *Upadek gospodarczy po wojnach szwedzkich*, [w:] B. Zientara, A. Mączak, I. Ihnatowicz, Z. Landau, *Dzieje gospodarcze Polski do roku 1939*, Warszawa 1973, s. 249–280.
- Michałowski R., *Początki arcybiskupstwa gnieźnieńskiego*, [w:] *1000 lat Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, red. J. Strzelczyk, J. Górny, Gniezno 2000, s. 27–48.
- N[owodworski] M., *Parafia*, [w:] *Encyklopedia kościelna*, t. 18, Warszawa 1892, s. 200–201.
- Nasiorowski S., *„List Pasterski” kard. Bernarda Maciejowskiego*, Lublin 1992.
- Natanson-Leski J., *Rozwój terytorialny Polski od czasów najdawniejszych do okresu przebudowy państwa w latach 1569–1572*, Warszawa 1954.
- Nowacki J., *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, t. 1, Poznań 1965.
- Okres do 1795 r.*, oprac. A. Wyczański, C. Kukło, [w:] *Historia Polski w liczbach. Ludność. Terytorium*, red. A. Jezierski, Warszawa 1994.
- Orzeł L., *Rezerwaty w sakramencie pokuty w świetle kościelnego ustawodawstwa synodalnego w Polsce przedrozbiorowej*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1968, t. 1, s. 67–79.
- Przybyłko M., *Urząd dziekana w polskim ustawodawstwie synodalnym XVIII w.*, „Prawo Kanoniczne” 1966, t. 9, nr 1–2, s. 113–209; cz. 2, „Prawo Kanoniczne” 1976, t. 19, nr 1–2, s. 203–239.
- Różański M., *Kościelna przynależność administracyjna ziem diecezji łódzkiej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1998, t. 70, s. 343–356.
- Różański M., *Rozwój sieci parafialnej w archidiaconacie uniejowskim od „Liber beneficiorum” do 1795 r.*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2000, t. 9, s. 287–308.
- Różański, *Szkoły parafialne w XVI–XVIII wieku w archidiaconacie uniejowskim*, Łódź 2003.
- Rusiński W., *Gospodarka w dobie regresu*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, t. 1: *Do roku 1793*, red. J. Topolski, Poznań 1979, s. 706–723.
- Rusiński W., *Rozwój gospodarczy ziem polskich w zarysie*, Warszawa 1963.
- Rusiński W., *W dobie upadku gospodarczego (1655–1793)*, [w:] *Dzieje wsi wielkopolskiej*, red. W. Rusiński, Poznań 1959, s. 67–113.
- Rybczyk J., *Beneficjum*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1989 (dodr.), kol. 262–265.
- Sawicki J., *Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne*, t. 5: *Synody archidiecezji gnieźnieńskiej i ich statuty*, Warszawa 1950.
- Silnicki T., *Organizacja archidiaconatu w Polsce*, Lwów 1927.
- S[otkiewicz], *Beneficjum*, [w:] *Encyklopedia kościelna*, t. 2, Warszawa 1873, s. 160–154.
- Subera I., *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich. Wybór tekstów ze zbioru Jana Wężyka z r. 1761*, Warszawa 1981.
- Vielrose E., *Ludność Polski od X do XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1957, t. 5, nr 1, s. 3–49.

Wąs G., *Dzieje Śląska od 1526 do 1806 roku*, [w:] M. Czaplinski, E. Kaszuba, G. Wąs, R. Żerelik, *Historia Śląska*, Wrocław 2002, s. 118–248.

Wójcik W., *Ze studiów nad synodami polskimi*, Lublin 1982.

Wysocki S., *O kongregacjach dekanalnych w dawnej Polsce. Studium z prawa kościelnego polskiego*, Lwów 1906.

THE SZADEK DEANERY AND ITS DEANS IN THE YEARS 1660–1763

Summary

The Szadek deanery, which covered an area of approximately 1,680 km², was the largest within the Archdeaconate of Uniejów. It was established rather early – at the beginning of the 16th century. In 1720, there were 24 parishes and two affiliated churches. Visitation records from 1683–1763 show a decline in the Catholic population of the parishes of this deanery. Only a few of them experienced demographic growth. The percentage of the Jewish population, however, increased significantly. War, diseases and impoverishment were factors contributing to changes in the social fabrics in terms of occupations, religious beliefs and ethnic composition in the territory of the aforementioned deanery. This was the context in which the deans of the Szadek deanery conducted their pastoral activities. They were responsible for the pastoral care of and the faithful and the clergy in their parishes.

Names of the deans of the Szadek deanery can be found on pages of the Uniejów consistory. Their personal signatures are also contained in visitation records and metrical books. On this basis, it can be concluded that deans were usually appointed from among the parish priests of larger parishes, who enjoyed a high level of respect, trust and esteem granted by both fellow priests and the Ordinary. They were often elderly priests with vast pastoral experiences. The office of the dean was generally associated with the provostry in Widawa and the presbytery in Rusiec.